

A nagykanizsai internálótáborok története*

Cigányok, Jehova tanúi, nazarénusok és zsidók a nagykanizsai internálótáborokban 1939 és 1945 között

Az internálás intézményének széles körű alkalmazására a második világháború kitörése után került sor Magyarországon. A rendőrhatalom felügyelet vagy rendőrhatalom őrízet alá helyezés (internálás) elrendelése az illetékes rendőrség hatáskörébe tartozott.^[1] A kényszerintézkedéseket azokkal szemben alkalmazták, akiknek a magatartását a közrend, a közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályosnak vagy károsnak ítélték. A büntetést alkalmazhatták lakhelyelhagyás nélkül vagy lakhely elhagyására való kötelezettség előírásával. Az utóbbi esetben távoli tölönházakba vagy táborokba kerültek az internáltak. Számos helyen létesült internálótábor 1939 után, így például Barcson, Kistarcsán, Kolozsváron, Komáromban, Nagykanizsán, Ricsén, Sárváron, Zalaegerszegen és Budapest több kerületében.

Az internálás azokat érintette, akiket a Horthy-rendszer valamilyen okból ellenségnek, ill. valamilyen szempontból megbízhatatlannak tartott.^[2] Ezen csoportok konkrét megnevezésére is sor került, így internálták a „nemzethűség szempontjából megbízhatatlan” személyeket (pl. cigányokat, kommunistákat, „szektáriánusokat”, zsidókat), az idegen állampolgárokat (pl. horvátokat, lengyeleket, szlovéneket), a közbiztonságot veszélyeztetőket (pl. árucsempészeket, csavargókat, prostituáltakat, szabotálókat) és a politikai pártok egyes tagjait (pl. kiscgazdákat, nyilasokat, szociáldemokratákat). Mindez érvényes volt a bécsi döntések után visszafoglalt területeken élőkre, férfiakra és nőkre egyaránt.

* A tanulmány megírását az Arnold Liebster Stiftung valamint a Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatta. (Utóbbi esetében a támogatói szerződés száma: 274-7/2017.)

[1] A vonatkozó jogszabályok felsorolását, ismertetését és elemzését lásd: Hubert Gusztáv (összeállította): *Internálás, rendőri felügyelet alá helyezés, kitiltás, kiutasítás és külföldiek ellenőrzése. A vonatkozó jogszabályok a rendőri büntető eljárás (Rbsz.) és tölönházabályzattal együtt.* Budapest, Kókai Lajos Kiadása, 1942.

[2] Állambiztonsági szempontból megbízhatatlannak összeírása. Budapest, 1942.05.26. Nytsz.: 13.400/1942.VII.res. 2. o. MNL K149.651.f.5/24.

I. INTERNÁLÓ TÁBOROK NAGYKANIZSÁN^[3]

A Belügyminisztérium (BM) az internálás ügyében 1940 júliusában megkereste a Honvédelmi Minisztériumot (HM). A BM 6000, jövőbeni internált számára keresett elhelyezési és őrzési lehetőséget.^[4] A rendőrség által már kezelhetetlennek ítélt nagy létszám miatt kérte a HM segítségét. A honvédelmi tárca álláspontja szerint azonban jóval kevesebb internálttal kellett számolni, mivel kizárólag az idegen állampolgárok és a nők rendőri őrizete jöhetett szóba. A HM tervei szerint ugyanis a katonai szolgálatra köteles férfiakat az internálás helyett katonai szolgálatra vagy különleges munkásszázadokba való bevonulásra köteleznék.^[5] A BM megkeresésére a Honvédelmi Minisztérium végül elkészítette a tulajdonában lévő és erre a célra átadható laktanyák, táborok, vagy az általa bérelt épületek listáját, továbbá ezek befogadóképességére vonatkozó adatokat.^[6] Az ingatlanok átadására csak később került sor, de már ezekből a dokumentumokból megtudható, hogy a nagykanizsai honvéd kórházi barakkokban és a szintén nagykanizsai Pátria pótkávégyár (továbbiakban: Kávégyár) bérelt épületeiben összesen 2100 internált elhelyezésére volt ekkor lehetőség.

Nagykanizsán számos internálótábor működött 1939 és 1944 között. A HM szombathelyi III. kerületi parancsnokság területi illetékességi körébe tartozott a nagykanizsai kórház-barakktábor. A kórház-barakktábor, más néven a Nagykanizsai Hadikórház mintegy 20, egyszintes, egység-barakkból állt. 1939-től itt tartottak fogva 250 lengyel katonatisztet, akiket még 1940 nyarán elvittek innen. A katonai internálótábor mellett létezett Nagykanizsán egy közel 600 fős lengyel polgári internálótábor is, amely a városban szétszórtnan, civil házakban működött. Ezekben a házakban azután a háború folyamán internált vagy szökött lengyel katonák is sűrűn megfordultak.^[7]

A két legnagyobb és leghosszabb ideig működő internálótábor, a hivatalos nevén I. és II. számúnak nevezett kiegészítő toloncháza volt. Ezen internálótáborok története megratlan, aminek a legfőbb oka, hogy iratanyaguk szinte teljesen megsemmisült.^[8] Éppen ezért a sporadikusan fennmaradt dokumentumok nem teszik lehetővé a toloncházak átfogó történetének megírását. Hasonlóképpen megírhatatlan a tanulmány által érintett, ide toloncolt cigányok, Jehova Tanúi,

[3] A tanulmány a nagykanizsai toloncházakba internált cigányok, Jehova Tanúi, nazarénusok és zsidók történetével foglalkozik, és ezen belül a két kiegészítő toloncház történetére fókuszál. Nem tekinti feladatának a nagykanizsai internálótáborok egész történetének feldolgozását és az ide toloncoltak teljes körű számbavételét.

[4] Internáló táborok átengedése. Budapest, 1940.07.05. Szám: BM 102.222/1940.VI.a. 15-16.. HM HIM HL 1940.37.658.eln.1.a.2390.

[5] Államellenes egyének internálása. Budapest, 1940.07.13. HM 37.606. eln.1.a. HM HIM HL 1940 37.606.

[6] Internáló táborok átengedése. Budapest, 1940.07.12. Szám: BM 102.222/1940.VI.a. 7-11. . Uo.

[7] Lagzi, 2006, 119-124.

[8] Degré, 1961, 151., 1. lábjegyzet.

nazarénusok és zsidók teljes története.^[9] A tanulmány fókuszába állított kisegyház tagok eddig ismeretlen visszaemlékezései, fennmaradt dokumentumai alapján azonban részben rekonstruálható az internálótáborok története.

Az I. számú kisegítő toloncház a belvárosban álló, hajdani Kvártélyházba költözött Igazságügyi Palota volt.^[10] Az építésének idején a Dunántúl egyik legnagyobb fogadójaként számon tartott épület 1887 és 1937 között töltött be törvényszéki feladatokat. A közelében volt a Nagykanizsai Törvényszéki Fogház.^[11] Az internálótábort az Igazságügyi Palotában 1938. április 20-án nyitották meg. Az internáló tábor életéről beszámoló *Zalai Közlöny* helyszíni riportja szerint a foglyok bűnözők és a velük egy kategóriába sorolt kb. 50–50 fő „kaftános zsidó” (ortodox zsidó) és „zöld inges nyilas” férfi, valamint kb. 26 nő.^[12] A köztörvényes bűnözőket 1939 januárjában átszállították egy másik internálótáborba.^[13] Az Igazságügyi Palotában a nők a fölszínt, a férfiak az emeleten kerültek elhelyezésre.^[14] 1941. december 12-én a férfiakat átvitték a Kávégárba és a továbbiakban nem internáltak férfiakat az Igazságügyi Palotába.^[15]

A fogvatartottak számát és a fogva tartás helyét tekintve egyaránt a legnagyobb nagykanizsai internálótábor a Kávégárban volt. A Nagykanizsát délről, Surd község felől elérő út mellett lévő első magyar Pótkávégár a gazdasági világválságig működött.^[16] A HM az üresen álló épületeit a HANGYA szövetkezettől vette bérbe 1940-ben, azért, hogy lengyel menekülteket internáljon ide. Az „idegen-táborként” is emlegetett Pótkávégár helyén egészen 1941-ig 523 lengyel férfit, nőt és gyereket tartottak fogva. A lengyel internáltak még itt voltak, amikor a magyar internáltak is megérkeztek 1939-ben. Az 1943 végén ideláto-

[9] A felsoroltak az ABC sorrendben kerültek megnevezésre.

[10] A vendégfogadó 1740-ben épült sok és nagy szobával, kocsiszínnel és istállóval (Erzsébet tér 9.). Később „Zöldfa” néven vendéglőként, majd laktanyaként funkcionált. A jelentősen átépített épületbe 1887-ben költözött be a járásbíróház, a törvényszék és az ügyészség. Egészen 1937-ig Igazságügyi Palota néven működött. Ma a Zrínyi Miklós–Bolyai János Általános Iskola telephelye. A Kvártélyházba költözött Igazságügyi Palota nem tévesztendő össze az 1936–1937-ben épült új Igazságügyi Palotával (Erzsébet tér 6-7.). A monumentális épület ad ma otthont a Polgármesteri Hivatalnak (Erzsébet tér 7.).

[11] A 70–130 fogoly befogadására képes fogház a volt Sóház udvarán épült 1875-ben (Erzsébet tér 6. Ma: Sabján Gyula utca 3.).

[12] B. R.: Hogyan élnek a letartóztatottak a nagykanizsai internálótáborban. *Zalai Közlöny*, 1939.01.29.3.

[13] Sz. i.: Ezentúl csak politikai foglyok kerülnek a nagykanizsai internálótáborba. *Zalai Közlöny*, 1939.01.18. 2.

[14] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Budapest, kb. 1990. 1. MJTE Archívum. Nytsz.: nincs.

[15] Sz. n.: Átcsoportosították a kanizsai internáló-tábort. *Zalai Közlöny* 81. évf. 1941. december 20. 3. Az átköltözés pontos dátumát közli Deák Albert Jehova Tanúja nagykanizsai internált. Deák Albert cím nélküli, három oldalas, gépelt visszaemlékezése. Hely és időpont megjelölése nélkül. MJTE Archívum ÉL 0009. 2.

[16] Az 1905-ben megalapított Pátria Pótkávégár, eredeti és pontos teljes cégneve „Patria Nagykanizsai Pótkávégár Schwarcz és Tauber” volt (Csengery út 88.). A tulajdonosváltás után, 1909-től a Pótkávégár „Franck Henrik és Fiai” céggé vált. A gyár anyag- és szárítóraktárokkal és ipari vágánnyal rendelkezett. A gyár megszűnése (1933) után az épületek raktárak lettek, területének egy részét 1945 után beépítették, de még ma is áll néhány eredeti épülete. (Kaposi, 2004, 61–75.)

gató rendőrségi szemlélő azt írta, hogy a toloncháznak helyet adó épület, „az elhagyott gyártelep” 2,5 hold területen fekszik.^[17] Az átmeneti időszakban ezen a hatalmas területen elérték a HM által őrzött (katonai internálótábor) lengyel és a BM által felügyelt (rendőrségi internálótábor) magyar internáltak.

II. CIGÁNYOK INTERNÁLÁSA

Nagykanizsára legalább 24 településről kísérték be romákat, elsősorban a nagykanizsai járás területéről. A 24 település közül 12 esetben került külön is megemlítésre, hogy a cigányokat a nagykanizsai Kávégárba vitték.^[18] Kisebbszámban 1944 márciusától, nagyobb számban pedig 1944 szeptemberétől kerültek a Kávégárba.^[19] A fennmaradt kevés konkrét adat között került megemlítésre, hogy a nagykanizsai cigánytelepek egyikét csendőrök és nyilasok vették körül 1944. november 3-án és a cigányok közül sokakat a Kávégárba vittek.^[20] A Nagykanizsától távoli, Aszód melletti Domonyból a csendőrök 1944. szeptember elején kb. 300 cigányt vittek el teherautókkal Nagykanizsára.^[21]

A 24 településről Nagykanizsára internáltakkal kapcsolatban 15 esetben jelezték, hogy 1944. augusztus-szeptember-október és december között internálták a cigányokat Nagykanizsára. Innen azután más gyűjtőtáborokba vitték tovább őket. Az egyik településről begyűjtött cigányok időlegesen hazatérhettek.^[22]

Az adatok hiányában csak valószínűsíteni tudom, hogy a Nagykanizsára vitt romák valamennyien a Kávégárba kerültek. Létszámadatok azonban még csak hozzávetőlegesen sincsenek, de becslésem szerint több száz cigány (gyerek, felnőtt és öreg, nő és férfi egyaránt), valamint egész családok kerültek internálásra a Kávégárba 1944 második felétől kezdve. Mintegy 3–6 hónap fogva tartás után átszállították őket más internálótáborokba. Nem lehet bizonyosan tudni, hogy a nagykanizsai internálótáborok bezárása, 1944 decembere után is maradtak-e cigányok a Kávégárban. Az viszont tudható, hogy 1945 februárjában ismét a romák gyűjtőtáborra lett a Kávégár.^[23] Az 1944-ben és 1945-ben a Kávégárba internált romák többsége végül Komáromon keresztül német koncentrációs táborokba került.

[17] A nagykanizsai II. számú kiegészítő Toloncházban 1943. december 1-én tartott szemlérlől jelentés. A M. kir. Rendőrség szombathelyi felügyeleti körzetének szemlérlője. Petrányi György rendőrfőkapitány helyettes. Szombathely, 1943.12.04. 25/1943. szeml. szám. MNL K-150, 3737. csomó. Petrányi György (a.n. Strobl Teréz; Mezőhegyes, 1887.12.23.–Budapest, 1947.06.05.) a szombathelyi rendőrkapitányság vezetője 1940-től. 1944 májusától a budapesti rendőrség főkapitánya.

[18] Bársony – Daróczi, 2004, 135–183.

[19] I. m., 162.

[20] Bársony – Daróczi, 2004, 136. és 162.

[21] I. m., 145.

[22] A később Nagykanizsához csatolt községből, Bagolasánról internált cigányokról van szó.

[23] Bársony – Daróczi, 2004, 29.

III. JEHOVA TANÚK ÉS NAZARÉNUSOK INTERNÁLÁSA

Az internálótáborokba nagyon sokan kerültek „a honvédelem érdekeit veszélyeztető szekták” tagjai közül. Ez azért is volt lehetséges, mivel a „millenistákat” (adventistákat, hetednapos szombatosokat, Jehova Tanúit, nazarénusokat) és más „szektákat” 1939-ben betiltották. Ezeket a kisegyházakat „nemzetromboló”, „hazafiatlan”, „magyarelles”, a „közrendet és közerkölcsöt sértő” magatartásuk, továbbá a „társadalom-, vallás- és egyházellenes” felfogásuk és a „fennálló államrend megváltoztatását” célzó, „kommunista”, „pacifista és háborúellenes” „politikai tanok” hirdetése miatt tiltották be. A háborúra készülők, egyre militánsabb, nacionalista és revizionista rendszert a legjobban az zavarta, hogy a kisegyházak tanai folyamatosan terjedtek és a visszafoglalt terület révén számarányuk növekedett. A „millenisták” a szintén 1939-ben hozott új honvédelmi törvényben foglaltakat, a kötelezettségek körét kitérítő szabályokat sem fogadták el magukra nézve kötelezőnek. Így ők a világi és egyházi hatalom szemében „veszélyeztetették a honvédelem- és hadviselés érdekeit”, „antimilitarista propagandát fejtettek ki” valamint „izgattak a keresztény hitfelekezetek ellen” és „megsértették az elismert vallásfelekezeteket”. A kisegyházak azonban a betiltásukat követő fokozott üldözés ellenére is igyekeztek saját vallási előírásaik szerint működni. Megtartották szertartásaikat és összejöveteleiket, továbbá változatlanul mindent elkövettek azért, hogy környezetükben minél több embert megnyerjenek hitelveiknek. A betiltás, az egyesülési jog korlátozása, a honvédelmi kötelezettségek elutasítása miatt a „szekták” férfi és női tagjai nagy arányban kerültek katonai és polgári bíróságok elé. Egymás után születtek a halálos, a nagy idejű fegyházbüntetéseket és a néhány éves börtönbüntetéseket kiszabó ítéletek. A korabeli Magyarország szinte összes börtönében tartottak fogva „szektásokat”. A kisegyházak be nem börtönözött vagy munkaszolgálatra nem kényszerített tagjai közül szinte minden felnőtt – rövidebb vagy hosszabb időre – rendőri felügyelet alá került. A jogszabályok megsértésének ismételt elkövetése rögtön maga után vonhatta a lakóhely kényszerű elhagyásának előírását. Hasonlóan internálást vont maga után a levont kötelezettség valamilyen formájának elutasítása, amely a fiatalabb korosztályt érintette. A kisegyházak tagjai általános üldözésnek voltak kitéve: nagykorú férfiak pl. a Margit körúti fogházban, a szegedi, az ungvári vagy kolozsvári börtönökben, a nagykorú nők a márianosztrai börtönben raboskodtak, a munkaképes férfiak egy része Ukrajnában vagy Szerbiában volt munkaszolgálatos, míg a fiatalabb vagy idősebb férfiakat és nőket elsősorban a kolozsvári, a kistarcsai és a nagykanizsai táborokba internálták. A különböző büntetőhelyek között volt „átjárás”, a hatóságok pl. a kegyelemből életfogytig tartó büntetést „konvertálták” szerbiai munkaszolgálatra. Az internálótáborokban lévők pedig gyakran kaptak katonai behívót, aminek ha nem tettek eleget, börtönbe kerültek. Arra is akadt példa, hogy kitöltött börtönbüntetés után azonnal az internálás következett.

Nagykanizsára internált kisegyházak tagjait az I. és II. számú kisegítő toloncházakba és egy átmeneti internálótáborba toloncolták. Utóbbi hivatalosan nem volt

internálótábor, de mégis, az internáltak átmeneti fogva tartási helye lett a nagykanizsai József főherceg honvéd gyalogsági laktanya (Honvéd laktanya).^[24] A Szombathelyi 3. honvéd parancsnoksághoz tartozó hatalmas laktanyába legalább 56 Jehova Tanúját és 47 nazarénust szállítottak 1942 októberében. A csendőrség arra készült 1943 elején, hogy – továbbra is rendőri őrizet mellett – a Honvéd laktanyába helyezze át a nagykanizsai internálótáborban fogvatartott 150–200 nazarénust is.^[25]

IV. ZSIDÓK INTERNÁLÁSA

A nagykanizsai toloncházak nem tartoztak a nagyobb zsidó internálótáborok közé.^[26] A budapesti Röck Szilárd utcai, a szigethalmi Horthy-ligeti és a kistarcsai internálótáborokhoz képest a nagykanizsai toloncházakba jóval kevesebb zsidó internáltak, ám a létszámtól függetlenül a nagykanizsai toloncházakat a leghírhedtebb zsidó táborok között tartották számon.^[27] Az internálótáborok zsidó fogvatartottjait általában a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája (MIPI) segítette, így minden bizonnyal a Nagykanizsán sínylődőket is. Akárcsak a többi, Nagykanizsára internált esetben, a zsidó internáltak vonatkozásában is alig rendelkezünk létszámadatokkal. Az Igazságügyi Palotában létesített toloncház első internáltjai között – már legalább 50 „kaftános zsidó” (ortodox zsidó) volt 1938 áprilisában.^[28] A szombathelyi rendőrség szemlélőjének 1943. szeptemberi jelentésében 29 zsidó nőről tett említést az Igazságügyi Palotában.^[29] Nagyatádról 1944. április elején 16 zsidót toloncoltak a nagykanizsai internálótáborba.^[30] Alsógödőről 1944. április 20-án zsidó férfiakat internáltak Nagykanizsára, majd innen továbbvitték őket.^[31] Közéjük tartozott az alsógödi nyaralójában meghúzózó P. I. is.^[32] Szintén vidékről vitték a Kávégvárba 1944. április elején V. S mezőtúri férfit is.^[33] Az április végi budapesti razziák egyikén fogták el és vitték a nagykanizsai

[24] Az 1902-ben átadott, 2,3 hektáron felépült, többek között börtönnel és kórházzal rendelkező, monumentális József főherceg honvéd gyalogsági laktanya egy ezredtörzsnek és két zászlóaljnak biztosított elhelyezést. (József főherceg út. Ma: Dózsa György út 73. és 75.) A kaszárnya 1945 után a Petőfi laktanya nevet viselte, később kesztyűgyárat telepítettek ide és bérlakásokat alakítottak ki épületeiben. Utóbbi a „Citrom-sziget”-ként is ismert, felszámolás alatt álló nyomornegyed.

[25] Jehova Isten tanúi és nazarénus szekta tagok őrzése. Szombathely, 1943.01.26. Nytsz.: 60.kt.1943. HM HIM HL 277.2759/1988. B/250. doboz. Az itt fogvatartottakat a katonai bíróság ítéletéig akarták itt őrizni, a már elítélteket pedig a fegyházba szállították át.

[26] Braham, 2010, 287–289.

[27] Braham, 1997, II., 849.

[28] B. R.: Hogyan élnek a letartóztatottak a nagykanizsai internálótáborban. *Zalai Közlöny*, 1939. január 29. 3.

[29] A nagykanizsai I. sz. kiegészítő toloncháznál 1943. szeptember 2.-án tartott szemléről jelentés. Uo.

[30] Braham 1997, II. 721.

[31] Braham, 1997, I. 491.

[32] P. I. budapesti kereskedő férfi. Őt 1944. április 24-én fogták el Alsógödön és április 26-án vitték Nagykanizsára. DEGOB 2340.

[33] V. S mezőtúri vállalkozó férfi. DEGOB 2866.

toloncházba S. J. budapesti kereskedőt, ahogyan ezt később jegyzőkönyvbe mondta a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) előtt.^[34] A délmagyarországi zsidók összegyűjtése 1944. április végén megkezdődött. A III. csendőrkerülethez tartozó területről (Szombathely, Zalaegerszeg, Pápa, Sopron, Sárvár) összesen 2675 főt toloncoltak a nagykanizsai internálótáborokba.^[35]

Nem tudjuk tehát, hogy a Kávégári toloncház megnyitása, 1941 decembere után összesen hány zsidó került ide, minthogy azt sem, hogy 1943 végén a két nagykanizsai toloncház összes fogvatartottja (1579 fő) között hány zsidó internált volt. Annyi mondható el bizonyosan, hogy a tábor kezdetétől a tábor bezárásáig folyamatosan voltak zsidók a két toloncházban (nők és férfiak egyaránt). 1944 áprilisában számuk ugrásszerűen és nagyságrendekkel megnőtt, ezáltal egyben a tolonházak létszáma is megduplázódott. Ekkor kezdődtek meg ugyanis a deportálások, amelyek a nagykanizsai tolonházakban lévőket is érintették.^[36] Az országban itt indult meg elsők között a deportálás. A vajdasági Bácsopolyáról indították el azt a második magyarországi transzportot, amelyik Auschwitz-Birkenau koncentrációs táborba vitte a zsidókat.^[37] A szerelvény Nagykanizsa érintésével haladt célja felé. A források 1944. április 28-át, vagy a következő napot jelölik meg a deportálás időpontjaként.^[38] A német biztonsági rendőrség által kezdeményezett akció során, különleges transzportként kb. 800, a nagykanizsai gettóban összegyűjtött zsidót deportáltak. Rajtuk kívül, a nagykanizsai internálótáborokból is deportáltak ekkor a 16 és 60 év közötti férfiakat^[39] és nőket. Köztük volt az Igazságügyi Palotában működő internálótáborban lévő, zsidónak minősült két Jehova Tanúja is. Az újpesti Bász Évát^[40] és a budapesti Schlesinger Olgát^[41] 1942 nyarán internálták Nagykanizsára. A marhavagonokból álló szerelvény 1944. május 2-án érkezett meg az auschwitzi koncentrációs táborba. A két zsidó Jehova Tanúja közül a végelgyengülésben szenvedő Schlesinger Olga ismeretlen körülmények között életét vesztette Bergen-Belsen koncentrációs táborban.^[42]

[34] S. J. budapesti kereskedő férfi. DEGOB 883.

[35] Braham, 1997, II. 576–577.

[36] Nagykanizsa, 1944. április, május. A Nagykanizsai Zsidó Tanács jelentése a Budapesti Zsidó Tanácsnak a városban történekről és a gettó életéről. MZSL Budapest XX-A- Központi Zsidó Tanács iratai, 1944.

[37] Braham, 1997, II. 684.

[38] Braham, 1997, II. 577.

[39] Vörös, 2010, 1343.

[40] Bász Éva [Éva/Eva Josefsson] (a. n. Engel Julianna; Újpest, 1923.07.15. – Boras /Svédország/, 2001.05.04.) laboratóriumi asszisztens. Szülei és három testvére Auschwitzban halt meg. A Bergen-Belsen-i KZ-ból való szabadulása után Svédországban telepedett le. Elvira nevű testvére szintén Auschwitzban volt, ő később kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba és Jehova Tanúja lett.

[41] Schlesinger [Schlezinger/Slezinger/Slézinger/Slésinger] Olga (a. n. Adler Katalin; Homrogd, 1897.07.21. – Bergen-Belsen KZ, 1945.03.?) budapesti lakos. Schlesinger Olga vezetéknevét a különböző nyilvántartások különbözőképpen írják. Az anyakönyvi adatok alapján a születéskor bejegyzett vezetéknevet használom.

[42] Sz. n.: Kirtava szörnyű megpróbáltatásokon keresztül. Készült Éva Josefsson [Bász Éva] elmondása alapján. *Az Őrtorony*, 1998. június 1.29.

Nem ez volt azonban az egyedüli eset, amikor a nagykanizsai toloncházakból német koncentrációs táborba vittek internáltakat. 1944. október végén – november elején a komáromi Monostori erődbe szállítottak zsidókat, cigányokat és Jehova Tanúit. Utóbbiak között volt Balobás Balázs, és legalább hat nő. Komáromból Dachau és Ravensbrück koncentrációs táboraiba vitték tovább őket.^[43] Útközben halt meg Balobás Balázs, a nők közül pedig ketten veszítették életüket Ravensbrückben.^[44]

V. HÍRADÁSOK AZ INTERNÁLÁSOKRÓL

A nagykanizsai internálásról szelektív módon számolt be néhány sajtótermék, így pl. a nagykanizsai *Zalai Közlöny*, a nyíregyházi *Nyírvidék* és természetesen a Magyar Távirati Iroda (MTI).

A *Zalai Közlöny*^[45] 1941 márciusában arról írt, hogy Máramaros vidékéről 16–18 férfi és nő Jehova Tanúja került a nagykanizsai internálótáborba.^[46] Három hónappal később, szintén a *Zalai Közlöny* adta hírül, hogy „a minap két szállítmányt is hoztak az ország különböző részeiből rendőri felügyelet alá helyezett 'Jehova hívők'-kel, akiket beszállítottak a nagykanizsai internálótáborba”.^[47] Az újság szerint ekkor éppen 200 főt tartottak fogva az egyébként 300 fős internálótáborban, ami ekkor nyilván az Igazságügyi Palotában volt. Három hónap múlva, 1941 szeptemberében a *Nyírvidék*^[48] című lap tudósítása szerint „a nyíregyházi rendőrkapitányság nagyarányú internálási eljárásokat tett folyamatba” és a Jehova Tanú „tiltott szekta tagjai közül 14 egyént internáltak, 30 szektást rendőri felügyelet alá helyeztek és 14 ellen még folyik az internálási eljárás”.^[49] (A név szerint felsorolt női és férfi internált 32 és 51 év közöttiek voltak.) Az MTI egy hónappal később azt közölte, hogy az Ungvár környéki községekben „ismét szervezkedni kezdtek a Jehova tanúi szekta tagjai, a rendőrség erélyes nyomozást indí-

[43] Ötvös Julianna (Hajdúnánás, 1909.02.07. – Hajdúnánás, 2000.) nagykanizsai internált és a ravensbrücki KZ foglya. Ötvös Julianna beszámolója. Hajdúnánás, 1996. 1-2. MJTE Archívum ÉL 0029. Nytsz.: nincs.

[44] Tóth Zsuzsanna (a. n. Lengyel Erzsébet; Tiszaeszlár, 1896.12.05. – Ravensbrück KZ, 1945.). Ravensbrück KZ fgsz. (Haft-Nr.): 89484. Sz. Nagy Gáborné született Udvari Zsófia [Szécsiné / Nagy Zsófia] (a. n. Nagy Zsófia; Tiszaeszlár, 1894.05.31. – Ravensbrück KZ, 1945.04.?). Ravensbrück KZ fgsz. (Haft-Nr.): 89478. Forrás: Zugangsliste des FKL Ravensbrück v. 28.11.1944 - Quelle: Instytut Pamięci Narodowej, IPN, Warszawa, MF Nr. 135 Sygn. 75/60-84. – Zugangsliste v. 28.11.1944 („Sondertransport Nr. 129 aus Komárom/ Ungarn”).

[45] *Zalai Közlöny*: hetente kétszer megjelenő, vegyes tartalmú, keresztény, politikai lap.

[46] Sz. n.: Jehova hívei a nagykanizsai internálótáborban. *Zalai Közlöny* 81. évf. 56. szám, 1941. március 8.. 5.

[47] Sz. n.: „Jehova hívőinek” újabb szállítmányát hozták Nagykanizsára. *Zalai Közlöny* 81. évf. 125. szám, 1941. június 3. 2.

[48] *Nyírvidék* – szabolcsi hírlap: liberális kormánypárti politikai napilap.

[49] Sz. n.: A mai napon 14 internálás, 30 rendőri felügyelet alá helyezés történt Nyíregyházán. *Nyírvidék* 9. évf. 202 (2500) szám, 1941. szeptember 4. 4.

tott a szervezkedés leleplezésére.”^[50] Ennek során Bező, Jenke, Tasolya és Zahar községekben összesen 35 ember ellen indult eljárás. Közülük a „szervezkedés” két vezetőjét internálták. Még szintén ebben a hónapban a *Zalai Közlöny* arról írt, hogy „a nagykanizsai rendőrségi internálótábor jó néhány embert őriz azokból a felekezeti békére, mint államra nézve egyaránt veszélyes egyénekből, akik az úgynevezett 'Jehova tanúi' elnevezés alatt bomlasztják a lelkek nyugalmaát”. Név szerint is említés történik azokról, akiket a „hatóságaink kénytelenek” „a környezetükből kiemelni” és a nagykanizsai 'sárgaházba' kijózanító tanfolyamra küldeni”.^[51] A lapok és közlemények számos esetben csak az internálás tényéről számoltak be, de annak helyét nem közölték. Így az MTI 1942 áprilisában azt tette közzé, hogy három bükkzsérci Jehova Tanúját „hazafiatlan magatartásuk miatt” internálták.^[52] A Nyírvidék pedig májusban azt írta, hogy „az elmúlt hónapban a jehovások közül 18-at már internáltak, 68 pedig rendőri felügyelet alá került. A tegnapi napon ismét egy megrögzött 'jehovás' felett” ítéleztek. Az illetőt „egyszer már elítélték 20 napi elzárásra – azóta sem javult meg, tovább terjesztette a népbu-tító tanokat és fiát visszatartotta a leventefoglalkozástól.” Őt 50 napi elzárásra ítélték és egyben „elrendelték az internálási eljárás soron kívüli megindítását”.^[53]

A sorozatos internálások nyomán a *Zalai Közlöny* 1942 nyarán már arról tudósított, hogy „a két nagykanizsai internálótáborban tekintélyes számmal vannak a jehovások is őrizet alatt”.^[54] Az internált „jehovások” száma azonban nyilván Nagykanizsán is tovább növekedett, mivel a *Nyírvidék* 1942 novemberében kétszer is cikket szentelt a Jehova Tanúk internálásának. Az egyikben azt írta, hogy Máramaroszigeten és környékén „erősen elszaporodtak a jehovista szekta tagjai. [...] A szektáriánusok jobbra az egyszerű román és ruszin parasztság köréből kerülnek ki. [...] A rendőrség hosszas és körültekintő nyomozás eredményeként tizenkilenc jehovistát, köztük egy lányt is internálótáborba küldött”.^[55] A másik novemberi cikkben pedig a tiszántúli reformátusok hivatalos lapjában megjelent „hosszabb közleményre” hivatkozva számolt be arról, hogy Szatmárban „leleplezték a jehovások szektáját. [...] A rendőrségi tisztogatás nyomán 77 Jehova Tanúja ellen indult eljárás, 45 főt pedig internáltak.” A lap végül megállapítja, hogy a szatmári példa bizonyítja, hogy Jehova Tanúi „a magyar vigyázó lelkipásztorok és a hatóságok éberségét nem játszhatják ki”.^[56] A református

[50] MTI, Ungvár, 1941.10.11. 20. kiadás. A két bezői Jehova Tanúja internált Jencsó János és Vendeli Pál volt.

[51] Sz. n.: Szétrobbantották a „Jehova tanúi” zalaudvarnoki szervezetét. *Zalai Közlöny* 81. évf. 247. sz. 1941. október 28. 4. A zalaudvarnoki Bolla Péterné, Horváth Ilona, Kovács Zsófia lakásban tartottak tiltott Biblia magyarázatot.

[52] MTI, Házi tájékoztató, Miskolc, 1942. április 08. 1783. lsz. 13.

[53] Sz. n.: 50 napi elzárásra ítélték egy „jehovást”. *Nyírvidék* 10. évf. 110 (2706) szám, 1942. május 16. 7. Az elítélt Dankó Ferenc nyíregyházi lakos.

[54] Sz. n.: 13 mezőkövesdi „jehovás” asszony bejelentette a mezőkövesdi polgármesteri hivatalban, hogy visszatér az egyházba. *Zalai Közlöny* 82. évf. 155. szám, 1942. július 9. 4.

[55] Sz. n.: Internáltak tizenkilenc jehovistát. *Nyírvidék* 10. évf. 252 (2849) szám, 1942. november 7. 10.

[56] Sz. n.: Felgöngyölgítik a jehovások frontját. *Nyírvidék* 10. évf. 268. szám, 1942. november 26. 4.

egyház intenzív „szekta” ellenességének már jóval korábban voltak egyértelmű jelei. A *Nyírvidék* pl. 1940 októberében hírül adta, hogy a Zemplén vármegyei református egyházmegyei gyűlésén a kisegyházakról, mint „különösen a cseh megszállás alól felszabadult országrészekben [...] veszedelmesen terjedő betegségről” szóltak. Az egyházmegyei gyűlés egyben el is határozta, hogy „a legelősebb harcot indít [sic!] a Jehova tanúi ellen”.^[57]

Talán a kevésbé aktív térítő tevékenységük miatt a nazarénusok internálásáról még ennyit sem írtak a lapok. A *Zalai Közlöny* 1941. novemberi cikkéből azonban így is értesülhetünk arról, „a nazarénusok semmivel sem jobbak a többi szektáriusoknál, így a 'Jehova hívőinél', akiknek egy kis serege a nagykanizsai internálótáborban 'lelkigyakorlatot végez'”.^[58] A két kisegyház azonos megítélését mutatja a Népszavában megjelent hír is. A szegedi közgyűlés arról döntött, hogy a „nemzetellenes” Jehova Tanúi és nazarénusok ne vehessenek bérbe városi földeket, mert rájuk internálás vár.^[59]

Az internálás be is következett, hiszen – ahogyan már korábban idéztem – 1943 elején már 150–200 nazarénus internáltat őriztek Nagykanizsán. Az egyik ide került nazarénus atyafi sorsáról a fia által írt Naplóból viszonylag sokat tudunk. Ifj. Fumacs József^[60] kéziratban maradt Naplója^[61] szerint, „tiltott Istenisztelet tartása” miatt 1941. május 13-án három atyafit toloncolták ki Bajáról.^[62] Őket – köztük édesapját – először Budapestre, majd innen júniusban Nagykanizsára szállították. A fennmaradt levelezőlapok^[63] tanúsága szerint először az

[57] Sz. n.: Jehova tanúi ismét terjesztik a konkolyt. *Nyírvidék* 8. évf. 230. szám, 1940. október 8. 4.

[58] Sz. n.: A csendőrség rajtaütött a nazarénusok titkos összejövetelén. *Zalai Közlöny* 81. évf. 263. szám, 1941. november 17. 4.

[59] Sz. n.: Nazarénusok nem kaphatnak bérbe városi földet Szegeden. *Népszava* 71. évf. 160. sz. 1943. július 18. 28.

[60] Ifj. Fumacs József (a. n. Kiss Julianna; Baja, 1922.05.03. – Baja, 2012.01.06.) raktáros, vājár, posztógyári munkás, éjjeliőr. A Napló elkezdésekor 17 éves fiú lett a családfenntartó, mert beteges édesanyja nem tudta eltartani a népes családot. Ifj. Fumacs Józsefet a pécsi hadbíróóság 1944 márciusában a fegyver át nem vétele miatt öt év szabadságvesztésre ítélte. Pécs kiürítése során nyolc elítélt nazarénus hittársával együtt nyugat felé gyalogoltatták, majd 1945 márciusában az osztrák határ közelében szabadult fel.

[61] Ifj. Fumacs József: Napló. A 70 számozatlan oldalból (A/4) álló, legépelt formában meglévő Napló Ifj. Fumacs József életének különböző szakaszaiban íródott, nem folytatólagosan vezetett visszaemlékezéseket, külföldi kirándulást, önéletrajtot és családfaleírást is tartalmazó, meghatározhatatlan műfajú alkotás. Számunkra legértékesebb része az 1939. december 20. és 1943. szeptember 27. között, napi rendszerességgel vezetett napló (összesen 39 A/4-es oldal), és az ezek kiegészítését szolgáló, külön részekbe foglalt visszaemlékezések. Őrzési hely: Fumacs Ferenc (a. n. Kiss Julianna; Baja, 1940.06.27.–) bajai depóvezető, áruforgalmi előadó. A Napló fénymásolt formában birtokomban van.

[62] A három atyafi: Id. Fumacs József (a. n. Veréb Katalin; Baja, 1896.07.15. – Baja, 1976.12.12.) gyári munkás, bogsnár. Bagó Sándor (a. n. Major Teréz; Sükösd, 1882.10.07. – Baja, 1970.?) bogsnármester, földműves. Gardality [Gardalics] Mihály (a. n. Letics Julianna; Baja-Szentistván, 1891.09.22. – Baja, 1969.12.?) agrárgazdálkodó.

[63] Id. Fumacs József a nagykanizsai internálótáborból kb. 24 db levelezőlapot küldött a családjának Bajára és fiától, ifj. Fumacs Józseftől 8-9 db levelezőlapot kapott. Ezek közül 24 db levelezőlap van Fumacs Ferenc birtokában. Az általam szkennelt formában látott postai küldemények ellenőrzött levelezőlapok és egy ún. zárt levelezőlap.

Igazságügyi Palotába kerültek.^[64] Az év végén, 1941 decemberében kelt levelezőlap szerint innen átvitték őket a „Volt Kávé Gyár”-ba.^[65] A három atyafi innen közel 14 hónap után, 1942. július 5-én szabadult.^[66] Augusztus végén azonban újabb bajai nazarénusokat internáltak Nagykanizsára.^[67] Az említett napló még említést tesz öt bácskai atyafiról is, akik „Istenről tettek bizonyóságot”, ezért őket szintén Nagykanizsára internálták 1943. március 12-én.^[68]

A honvédelmi kötelezettségek elutasításával összefüggésben Jehova Tanúin és a nazarénusokon kívül nyilvánvalóan internálták a szintén betiltott adventista-egyház tagjait is.^[69] Valószínűnek tartom, hogy a nagykanizsai internálótáborba is vittek adventistákat, kizárólag nőket. Az általam megkeresett adventisták azonban nem emlékeztek ilyen esetre^[70] és a visszaemlékezéseken, valamint a történetüket feldolgozó irodalomban sem talákoztam erre vonatkozó információkkal.

VI. AZ INTERNÁLÁS SZÁMAI

A kevés fennmaradt dokumentum közé tartozik a szombathelyi rendőrség szemlélőjének – korábban már idézett – jelentései 1943-ból. A „Nagykanizsai I. számú kisegítő toloncházban” (Igazságügyi Palotában) 1943. szeptember 2-án tett szemléje során a rendőrfőkapitány-helyettes megállapította, hogy ott 326 nőt és 7 kiskorú gyermeket tartanak fogva. Ők „politikai” (16 fő) vagy „közbiztonsági” okokból (302 fő) kerültek ide. („Nemzetiségi és faji megosztás szerint”: „268 magyar, 9 ruszin, 2 orosz, 3 szlovák, 7 szerb, 7 román, 1 olasz és 29

[64] Ifj. Fumacs József levelezőlapja édesapjának. Baja, 1942. [olvashatatlan dátum a postai bélyegzőn]. Címzés: „Nagykanizsa / Internálótábor / Volt: M. kir. kávé gyár. 5. sz. [század] 4. szakasz”. Id. Fumacs József levelezőlapja Fumacs Józsefnének. Nagykanizsa, Volt Kávé Gyár, 1941.12.15. 12-es ajtó.

[65] Id. Fumacs József levelezőlapja Fumacs Józsefnének. Nagykanizsa, Volt Kávé Gyár, 1941.12.15. 12-es ajtó. Ifj. Fumacs József levelezőlapja édesapjának. Baja, 1942. [olvashatatlan dátum a postai bélyegzőn]. Címzés: „Nagykanizsa / Internálótábor / Volt: M. kir. kávé gyár. 5. sz. [század] 4. szakasz”.

[66] A hét gyermekes Id. Fumacs Józsefet ezt követően behívták katonának és fegyvertelen katonaként hidak építésében vett részt a Bácskában. Katonakönyve szerint a Budapest-Hárosszigeten állomásozó páncélos hadosztály utász zászlóaljában szolgált (azonosságai száma: 3082-96-0064). Fumacs Ferenc elektronikus levele, Baja, 2016.03.04.

[67] Köztük volt: Bagó Dániel (a. n. Laki Rozália; Baja-Szentistván, 1912-1995). Bajai vontatóhajó üzemeltető, munkás. Sarok István (a. n. Serege Mária; Baja-Szentistván, 1911.02.? - Szigetvár, 1981.06.11.) bajai magángazdálkodó. Vidákovics Mátyás (a. n. Serege Magdolna; Baja-Szentistván 1890.05.15. - Baja, 1968.12.17.) agrárgazdálkodó, nagygazda. Vidákovics Ignác (a. n. Serege Magdolna; Baja-Szentistván, 1895.03.23. - Baja, 1976.12. vagy 16.) gazdálkodó, földműves.

[68] A Naplóban említésre került Baló Vincéné, aki tiltott istentisztelet miatt került a nagykanizsai internálótáborba, feltehetőleg 1943-ban.

[69] Itt az adventista egyházból 1914-ben kivált reformadventistákról, az adventista reformmozgalom tagjairól van szó. A reformadventisták, más néven szombatisták nem tévesztendőek össze az 1939-ben szintén betiltott hetednapos szombatosokkal.

[70] Bokor János (1892-1966) reformadventista vezető lelkész reformadventista lányának, Feketéné Bokor Katalin (a. n. Imre Regina; Mezőberény, 1941.12.04.-) fitoterapeutának személyes közlése. Puszta Szabolcs, 2016.03.24.; Gémesi Zoltán reformadventista elektronikus levele. Budapest, 2016. március 3.

zsidó”).^[71] Három hónappal később, 1943. december 1-jén került sor a város másik, a „Nagykanizsa II. számú kiségitő toloncházban” (Kávégyárban) megtartott szemlére. Itt kizárólag férfiakat, összesen 1246 főt tartottak nyilván. Ezek közül a táborban 862 fő tartózkodott, a többiek – vélhetően a nagykanizsai – fogházban töltötték büntetésüket, kórházban voltak vagy katonai szolgálatukat teljesítették.^[72] A két nagykanizsai internálótábor nyilvántartásában tehát összesen 1579 fő szerepelt 1943 utolsó harmadában. A két, nem egységes szerkezetű jelentés számos – később részben idézésre kerülő – fontos információt tartalmaz még, de a „szekták” tagjaira vonatkozó adatokat nem közölte.

A második világháború alatt a magyarországi Jehova Tanúi Egyház tagjainak pontos száma ismeretlen. Az üldözés közepette az Egyház nem végzett tagjairól adatgyűjtést, vagy ha mégis, akkor azok az adatok sem tükrözik az üldözésnek kitettek teljes létszámát. Az Egyház hivatalos adatai szerint a megkeresztelt („bemerítkezett”) és aktív hittérítő munkát végzők („hírnökök”) száma 1940-ben 399 fő volt.^[73] Egy másik forrás szerint a kiskorú és öreg családtagokkal valamint a szimpatizánsokkal, továbbá a hírnöki munkát nem végzőkkel együtt összlétszámuk kb. 1100 fő lehetett.^[74] A M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága 1942. december 2-án azt jelentette, hogy kizárólag a hűtlenség büntette miatt kb. 1000–1500 Jehova Tanúja kerül „a közeli hetekben elítélésre”.^[75] A visszacsatolt Kárpátalján 1941 márciusában a rendőrség számba vette a területén élő Jehova Tanúinak számát. A jelentésben 19 településen mintegy 1598–1638 Jehova Tanúnak „minősített” személyről tudtak.^[76] Mindezek nyomán, saját becslésem szerint az Egyházhoz kapcsolható, üldözésnek kitettek száma, a családtagokkal együtt mintegy 2000 fő lehetett.^[77]

A „nagykanizsai” nazarénusok számáról szintén kevés és szintén pontatlan adatok állnak csak rendelkezésre.^[78] A Belügyminisztérium számukat 1929-ben összesen 4000–5000 főre becsülte.^[79] A nazarénusok második világháború alatti becsült összlétszáma pedig mintegy 4000 fő körül mozgott.^[80]

[71] A nagykanizsai I. sz. kiségitő toloncháznál 1943. szeptember 2.-án tartott szemlérről jelentés. Uo.

[72] A nagykanizsai II. számú kiségitő Toloncházban 1943. december 1-én tartott szemlérről jelentés. Uo.

[73] *1941 Yearbook of Jehovah's Witnesses*. Brooklyn NY, Watch Tower Bible and Tract Society of New York, 1941. p. 180.

[74] Pellechia, 1999, Section VI., 20.

[75] A M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága. Budapest, 1942.12.03. Nytsz.: Kt.257/42. sz. HM HIM HL 73.444.13.eln.1942.

[76] Határvidéki M. kir. rendőr-főkapitányság. Ungvár, 1941.03.08. Nytsz.: 278/35-1941. biz. MNL K149-1941-8-5230.181-187.

[77] A szakirodalomban elterjedt a mintegy 1200 fős adat. Ennek adatolatlan, éppen ezért különösen bizonytalan forrása: Hollós, 1971, 116.

[78] A Krisztusban Hívó Egyház tagjainak és a hozzájuk köthető üldözésnek kitettek számának megállapításánál ugyanolyan nehézségekbe ütközünk, mint a Jehova Tanúinak esetében.

[79] BM 62.000/1929. VII. res. A rendelet mellékletében szereplő adat. MNL K63. 34-2907-1929.

[80] Kardos – Szigeti, 1988, 371.

Nem rendelkezünk hivatalos és pontos adatokkal arra vonatkozóan sem, hogy a három említett nagykanizsai internálótáborban a kisegyházak tagjai közül hány főt tartottak fogva 1941 és 1944 között. A legtöbben feltehetően a Jehova Tanúi voltak. Egy 1990-ben kelt, a Jehova Tanúinak belső használatra készült kimutatását alapul véve 169 férfi és 78 nő Tanú volt Nagykanizsán rövidebb-hosszabb ideig internálva.^[81] (Az összesen 247 fő közül a férfi Tanúk több mint dupla annyian voltak tehát, mint a nők.) A Nagykanizsára internált Tanúk döntő többsége Északkelet-Magyarországról, Felvidékről és Kárpátaljáról származott.

A korabeli Jehova Tanúi Egyház összlétszámát 2000 főnek véve a Nagykanizsára internált Tanúk száma, az Egyház összlétszámának 12,4 százalékát tette ki. Az egyedül ismert nagykanizsai létszám adattal számolva (1579 fő) a Jehova Tanúinak aránya az internáltak között 15,6 százalék volt.

A nazarénus nagykanizsai internáltak száma mintegy 150–200 főben határozható meg. Ez azt jelenti, hogy a hazai nazarénusok összlétszámát 4000 főnek véve, közülük a Nagykanizsára toloncoltak aránya mintegy 3,7–5 százalék.^[82] A Nagykanizsára toloncoltak között a nazarénusok aránya pedig mintegy 9,5–12,6 százalékot tett ki.

A nagykanizsai toloncházakban fogvatartottaknak 25,1–28,3 százalékát, tehát mintegy egynegyedét a két kisegyház tagjai tették ki. Amennyiben a nagykanizsai toloncházakban szombatisták is voltak, akkor az arány még nagyobb lehetett.^[83] Mindez természetesen csak a zsidók tömeges nagykanizsai internálásáig, 1944 nyaráig-őszéig lehetett igaz, mivel ettől kezdve az arányok lényegesen megváltoztak.

A toloncházakban nem volt kórház. A betegeket a nagykanizsai közkórházba vitték. Az egyik Jehova Tanúja tifuszban betegedett meg 1942 pünkösdjén és bekerült a kórházba. Visszaemlékezésében azt írta, hogy „két hétig a kórházban voltam, de szerencsére volt egy zsidó (fő) orvos, aki megsajnálta engem és kigyógyított. Így visszakérültem a táborba.”^[84] Az egyik nazarénus internált szintén súlyosan megbetegedett és szintén kórházba került. Őt végül hazaengedték.^[85]

[81] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Mellékletek: A Nagykanizsa Kávégyári Internálótáborban 1941–45 között őrzött testvérek névsora. A Nagykanizsai Női Internálótáborban (Erzsébet tér 9.) 1941–1945 között őrzött testvérnőink névsora. Budapest, 1992–1996. MJTE Archivuma. Nytsz.: nincs. A mellékletben közölt részleges névlistákat a Nagykanizsára internált Papp Ferencné feljegyzései (Kenézlő, [évszám nélkül]) és az egyházkutató Mostbacher János gyűjtése (Pécs, 2016. április) alapján állítottam össze. Papp Ferencné feljegyzésében ez áll: „A lista megközelítően pontos”. A névsorok nem tartalmazzák a fogva tartás kezdetét és végét. A fogva tartás dátuma helyesen: 1941–1944.

[82] A mellékletben közlöm a Nagykanizsára internált nazarénusok részleges névlistáját (41 fő). A névjegyzéket Fumacs Ferenc és Fumacs Izabella (elektronikus posta: Baja, 2017.05.26.) valamint Kovács Sándor (adatközlés: telefoninterjú: 2017.05.29.) nazarénusok adatközlései és ifj. Fumacs József Naplója nyomán állítottam össze. A névsor nem tartalmazza a fogva tartás kezdetét és végét.

[83] Az internáltak létszáma és ezen belül a kisegyház tagjainak létszáma is folyamatosan változott, így az arányok csak hozzávetőlegesek lehetnek.

[84] Faltinszki Tibor (Rahó, 1919.08.28. – Rahó, 2002.10.24.) visszaemlékezései a nagykanizsai internálásra. [Hely- évszám megjelölés nélkül]. MJTE Archivuma ÉL. Nytsz.: nincs.

[85] Bagó Sándor 1941 októbere és 1942 januárja között volt a nagykanizsai kórházban. Ifj. Fumacs József: Napló. Uo. 15–16.

Nem mindenki volt azonban ilyen szerencsés. A „nagykanizsai” internált kiségyház tagok közül egyetlen halálesetről, az egyik Jehova Tanúja nő haláláról van tudomásunk. Ő szív- és vesebetegségben halt meg a nagykanizsai közkórházban.^[86]

A nagykanizsai internálótáborban egy ismert haláleset mellett egy ismert születés is történt. A Szabolcs vármegyei Gáváról internált Jehova Tanúja házaspárnak, ifj. Timku Jánosnak és Petró Annának 1941. november 11-én született meg a leánygyermekük.^[87] Timku Lenkét azután elszakították édesanyjától és nagyon rossz körülmények között élte meg a tábor megszűnését.^[88]

VII. ÁLLAPOTOK AZ INTERNÁLÓTÁBOROKBAN

A rendőrségi szemlélő, a korábban már idézett jelentéseiben részletesen beszámolt a nagykanizsai internálótáborokban tapasztalt állapotokról. Az 1943 utolsó harmadában kelt jelentésekben egyedül az őrszemélyzet és a fogvatartottak ruházatának elrongyolódását kifogásolta. Az elhelyezés, a foglalkoztatás, az ételmezés, az orvosi felügyelet stb. vonatkozásában mindent rendben talált, ráadásul „a beutaltak” „semminemű panaszt nem terjesztettek elő”.^[89] A Kávégárban működő internálótábor esetében pedig a látottakat úgy értékelte, hogy „az egy év előtt még teljesen elhanyagolt, szemét és féreggel telt, gondozatlan épület a tábor parancsnokának dicséretre méltó szorgalma, ritka készséggel párosult szervező és szakértő munkája következtében – teljesen lakályossá téve annyira, hogy az ma már a belépéskor is igen jó benyomást tesz az internáló tábor céljainak minden tekintetben nemcsak hogy megfelelő, hanem mintául is szolgálhat”.^[90] A jelentésekben leírtak nyilván nem fogadhatók el minden kritika nélkül, de már ezekből is kiderül milyen állapotok lehettek a szemlélést megelőzően.

A nagykanizsai internálótáborokban 1941 elejétől 1944. december 2-ig tartottak fogva kiségyház tagokat. Nem tudjuk, hogy mikor érkeztek az első nazarénus internáltak Nagykanizsára. Az első ismert nazarénus atyafiak Bajáról érkeztek 1941. június közepén Nagykanizsára.^[91] Életüket az egyik internált fia által – már említett – 1939 legvégétől 1943 legvégéig vezetett Naplójából tudjuk foghíjasan rekonstruálni. A szűkszavú feljegyzésekből az derül ki, hogy a toloncházakból

[86] Az 56 éves, rahói Faltinszki Jánosné, született Brandin Terézia (a. n. Héris Terézia; Rahó, 1886.–Nagykanizsa, 1942.10.31.) a nagykanizsai közkórházban (Kossuth tér 18.) „szívbillentyű baj, szívizom-elfajulás, idült veselob [vesegyulladás]” betegségekben halt meg. Nagykanizsai halotti anyakönyv 1940–1942. 73. 434. fsz. Az anyakönyvi hírek között a Zalai Közlöny is hírt adott a haláláról. 1942.11.06. 4. A szintén Jehova Tanúja férjét, két fiát és vejét is a nagykanizsai internálótáborokban, míg lányát a Margit körúti börtönben tartották fogva. Mostbacher János gyűjtése. Elektronikus levél, Pécs, 2017.04.30.

[87] *Zalai Közlöny* 81. évf. 275–298. Isz. Anyakönyvi hírek. 1941.12.20. 16.

[88] Mostbacher János közlése. Elektronikus levél, 2017.06.13.

[89] A nagykanizsai I. sz. kiségitő toloncházánál 1943. szeptember 2.-án tartott szemléről jelentés. Uo.

[90] A nagykanizsai II. számú kiségitő Toloncházban 1943. december 1-én tartott szemléről jelentés. Uo.

[91] Tiltott Istenisztelet tartása miatt három főt Budapestre vittek és itt, 1941. június 10-én döntöttek nagykanizsai internálásukról. Ifj. Fumacs József: Napló. Uo. 11.

a nazarénus férfiak és nők hivatalos és titkos lapok és levelezés útján, valamint személyes találkozások formájában tartani tudták a kapcsolatot. Az odalátogató családtagokkal, a bajai és nagykanizsai hittestvérekkel szabadon tudtak találkozni. A csomagokban vegyes élelmet, a személyes találkozások során énekeskönyveket és Bibliákat kaptak. Sőt, ők is küldtek haza apró, saját maguk által készített ajándékokat. A Naplóból az is kiderül, hogy munkájuk révén megbecsülték őket és tiszteletet vívtak ki. Legalábbis ez derül ki abból, hogy amikor 1942 áprilisában id. Fumacs József atyafi katonai behívót kapott, a táborparancsnok azt mondta neki, hogy „maga legyen nyugodt, magára ott nincs szükség”.^[92]

Jehova Tanúi és a nazarénus nők és férfiak a fogva tartásuk elejét, vagyis az Igazságügyi Palotában történt időszakát úgy jellemezték, mint az étkezési normák betartása és mint a komisz fogva tartásuk idejét.^[93] Később az étkeztetés fokozatosan romlott^[94] és a bánásmód pedig egyre rosszabb lett.^[95] Utóbbiban meghatározó szerepet játszott a szombathelyi rendőrtábornok látogatása. Ő nem rejtette véka alá a Jehova Tanúival kapcsolatos véleményét, miszerint ők a „szifilisz daganat a nemzet testén, amit ki kell operálni”.^[96] Ettől kezdve a tábori fogda nem lehetett üres és vasárnaponként mindig megverték egy-egy Jehova Tanúját.^[97]

A két nagykanizsai internálótáborban fogvatartottak életét alapvetően az 1941 második felében, a fogva tartásuk körülményeiben bekövetkezett változás tette elviselhetőbbé. A Jehova Tanúi és a nazarénus források egységesen arról számolnak be, hogy ettől kezdve megszűnt a szigorúbb zárkaéletük és dolgozhattak, illetőleg dolgoztatták őket. Először az internálótáboron belül, majd azon kívül, a városban kaptak munkát (pl. a nők horgoltak, majd napi kísérettel pl. széncsomagolást, házimunkát végeztek). A férfiakat 1941. december 12-én átköltöztették a Kávégvárba. A táboron belül szabad mozgásuk volt. 1942 májusától falvakba, tanyákra és majorságokba, gazdaságokba és uradalomba vitték őket csoportosan a vármegyén belül és azon kívül (pl. Beleg, Dióskál, Eszteregnye, Felsőrajk, Galambok, Merke puszta, Ungjakabfa, Zalasárszeg).^[98] A legkülönbözőbb munkákat végezték fatelepeken, téglagyárakban, erdőkben és a mezőgazdasági

[92] Ifj. Fumacs József: Napló. Uo. 20.

[93] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Uo. 1.

[94] Deák Jánosné született Radi Erzsébet: Hogyan kerültem kapcsolatba az igazsággal? Semjén, [dátum nélkül], 1-2. MJTE Archívum ÉL. Nytsz.: nincs. Radi Erzsébet 1941 áprilisa és 1944 decembere között volt internálva Nagykanizsán.

[95] Asztalos Julianna cím és dátum nélküli visszaemlékezése. MJTE Archívum ÉL 1. Nytsz.: nincs. Asztalos Julianna 1940 és 1942 között, összesen 2,5 évre volt internálva Nagykanizsán.

[96] Papp László nagykanizsai internált szó szerint idézi a szombathelyi Faragó rendőrtábornok szavait. Valószínűleg Faragó [Faraghó/Faragho] Gábor (a. n. Mészáros Mária; Kecskemét, 1890.02.16. – Kecskemét, 1953.12.22.) altábornagról, későbbi közellátási miniszterről van szó. Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Budapest? kb. 1990. 7. MJTE Archívuma. Nytsz.: nincs.

[97] Deák Albert cím nélküli, három oldalas, gépelt visszaemlékezése. Hely és dátum ismeretlen. 2. MJTE Archívum ÉL 0009.

[98] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 13.

idénymunkáktól (betakarítás, szüret) kezdve a télen is végezhető munkákig (pl. állatgondozás, gépjavítás, műhelyekben szerszámkészítés).^[99] Az internált nők is a férfiakkal együtt dolgoztak vagy házakhoz helyezték ki őket. (A nők főztek, varrtak vagy szobalányok, házvezetőnők lettek, esetleg gyerekekre vigyáztak.) A külső munkát végző internáltak a katonának bevonult férfiakat voltak hivatva pótolni, és egyben munkájukkal fedezték saját internálásuk költségeit. A férfiak és nők egyaránt, változó mértékben, de egyaránt rossz körülmények között, egész nap, fizikai munkát végeztek, de fogva tartásuk keretei lényegesen lazultak és általában megfelelő élelemhez jutottak. A szökésüktől nem kellett tartani, így esetükben az őrszemélyzet kirendelésén is takarékoskodni lehetett. A rendőrségi szemlélő meglepedéssel rögzítette 1943 végén, hogy szemléje idején a Kávégár-ból 27 csoportban 561 ember volt kint a táborból summás és napszamos munkán.^[100]

A belső vagy külső munkát végző Jehova Tanúi és a nazarénusok aktív térítő munkát folytattak és maguk között erősítették az összetartozás érzését. A kiségyházak tagjai fogvatartotti pozícióból hirdették „az igazságot”, a táborparancsnok pedig fogva tartói helyzetből akarta őket „megfelelő olvasmányokkal”, „oktatással” és „lelkipásztorkodással” „az egyenes útra visszavezetni”. Utóbbi munkába a nagykanizsai ferencesek néhány szerzetese is bekapcsolódott. A helyi sajtó ennek tudta be, hogy 1942 júliusában 13 mezőkövesdi Jehova Tanúja asszony „megbánta eltévelyedését” és kinyilvánították visszatérési szándékukat a katolikus egyházhoz.^[101] Nem tudjuk, hogy az internált kiségyházak tagjai közül összesen hányan „tértek vissza” a bevett vallások valamelyikébe, de azt tudjuk, hogy mindennek háttérében más is állhatott. Nevezetesen az, hogy az internáltakat félévenként választás elé állították: ha megtagadják meggyőződésüket, akkor azonnal szabadon engedik őket.^[102]

Fennmaradt a szolyvai Deák Lajos^[103] és a gávai Kapocska József^[104] Jehova Tanúinak anyaga. Az eredetileg római katolikus, „államrendészeti szempontból aggályos” Deák Lajost^[105] a debreceni törvényszék 1941. június 11-én függelemsértés bűntette miatt 13 havi börtönbüntetésre ítélte.^[106] Deák a függelemsértést azzal valósította meg, hogy nem volt hajlandó a katonai ruházat és felszerelés átvételére továbbá a honvéd esküt nem tette le. A nagykanizsai internálótáborba vitték, ahol 1941. június

[99] Ujfalussy Béla [VotechUjfalussy]: A második világháborúra való visszaemlékezés. Kassa, 1997. április 23. 2-4. MJTE Archívum ÉL 0038.

[100] A M. kir. rendőrség szombathelyi felügyeleti körzetének szemléllője. 25/1943. szeml. szám. Tárgy: A nagykanizsai II. számú kiségitő Tolonházban 1943.12.01-én tartott szemlérlől jelentés. Uo.

[101] Sz. n.: 13 mezőkövesdi „jehovás” asszony bejelentette a polgármesteri hivatalban, hogy visszatér az egyházba. *Zalai Közlöny* 82. évf. 163. sz. 1942.07.09.4.

[102] Radi Albert: Élettörténet az 1946 előtti üldözések idejéből. Semjén, 1996. december 08. 2. MJTE Archívum ÉL.Nytsz.: nincs.

[103] Deák Lajos (a. n. Bülezbach Gertrúd; Nagybocksó, 1899.02.22.-?) szolyvai lakatos.

[104] Kapocska József (Gáva-?).

[105] HM HIM HL 1941. eln.13. 4333. csomó.

[106] A Debreceni honvéd törvényszék jogerős ítélete Deák Lajos tartalékos gyalogos ügyében. Hb.144/41-23. sz.

25-én kérvényt terjesztett elő büntetésének kegyelemből történő elengedéséért. Deák Lajos öt kiskorú gyereket hagyott otthon. A tényleírás szerint „tettét nyomban megbánta, az esküt letette”, „a szabályszerű kiképzésnek, illetve átképzésnek alávetette magát” és a római katolikus egyházba vissza akart térni. Mindezen indokok miatt, továbbá mivel magaviselete ellen őrizetbe vételének ideje alatt kifogás nem merült fel, büntetését elengedték és 1941 szeptemberében hazatérhetett.^[107]

A református családból származó Kapocska József őrzetű 1941. május 24-én került a nagykanizsai internálótáborba. Innen 1943. november 15-én a helyi állományparancsnokságra, majd négy nap múlva nyíregyházi állománytestéhez kísérték. Itt a zászlóalj-parancsnok előtt kijelentette, hogy „semmiféle katonai szolgálatot nem vagyok hajlandó teljesíteni, sem szerelvény[t], fegyver[t] átvenni, sem honvéd esküt letenni, mert mindez az én vallási meggyőződésemmel ellenkezik”.^[108]

A Honvédelmi Minisztérium sorozóbizottságot küldött a Kávégárban lévő internálótáborba 1942 elején. A már 1940 nyarán megfogalmazott, korábban már idézett terveknek megfelelően az internált férfiakat katonai szolgálatra akarták besorozni. Jehova Tanúi azonban nem voltak hajlandók erre. Először megverték őket, majd a felolvasták előttük a katonai eskü szövegét. A Tanúk ezt összezárt szájjal hallgatták meg és nem írták alá az eskü letételéről szóló dokumentumot. Ennek ellenére az esküt letettnek nyilvánították. A Tanúkat azonban a táborparancsnok nem engedte el, mivel szavai szerint: „nektek amazok [t. i. a besorozottak] megbízhatók, nekünk ezek [internált Jehova Tanúi] a megbízhatók”.^[109] A „megbízható” Jehova Tanú férfiak azonban számos esetben megszegték az előírásokat. Gyakran feljelentették őket tiltott vallási nézetek terjesztése miatt és gyakran kerültek szembe az őrszeméllyel. Az internáltak őrzését szolgáló rendőrségi helységekből nem voltak hajlandóak ugyanis semmilyen munkát elvégezni, mivel azok „fegyveres területet érintettek”.^[110]

Hasonló helyzetbe kerültek a Jehova Tanú nők is. A front közeledtével sebesülteket szállítottak Nagykanizsára, akiket a város központjában lévő Centrum szállodában^[111] helyeztek el. A sebesültek ápolására kirendelték a toloncházban lévő fiatalabb Jehova Tanúit is. Ők azonban megtagadták a katonák ápolását. A szállodában lévő német katonák a falhoz állították őket és lelövésükkkel fenyegettek. Végül a magyar rendőrök léptek közbe és nem Jehova Tanú internáltakat rendeltek ki a Centrum szállodába.^[112]

[107] Deák Lajos tartalékos honvéd kegyelmi ügye. Budapest, 1941.09.16. Nytsz.: 62169. sz. eln.12.-1941. 302-304. HM HIM HL 1941. eln.13.4333. csomó.

[108] Kapocska József őrzetű bűntügye. Kassa, 1943.12.21. Nytsz.: 577.105. 13. oszt. HM HIM HL 1943.ált.13.6175. csomó. Kapocska József további sorsa ismeretlen.

[109] Ujhidy [Újhidi/Ujhidy] József (a. n. Engeszer Gizella; 1891.-?) rendőr-táborparancsnok szavait a történeteket átélő Papp László Jehova Tanúja jegyezte le. Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 11-12.

[110] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 12.

[111] Ma: Hotel Central, Nagykanizsa, Erzsébet tér 23.

[112] Deák Jánosné született Radi Erzsébet: Hogyan kerültem kapcsolatba az igazsággal? Uo. 2.

A német megszállás után alig egy hónappal, a Belügyminisztérium 1944. április 20-án rendeletet adott ki „a nagykanizsai internálótáborban őrizetben lévő egyének ügyének felülvizsgálatára”. A nagykanizsai zsidók deportálása előtt kb. egy héttel kiadott rendelet „a keresztényi megbocsátás elvének gyakorlásával” a „megtévedt magyaroknak” akart alkalmat nyújtani „a becsületes munkába való bekapcsolódásra”. A rendelet hatálya kizárólag a „nem zsidófajú” azon internáltakra terjedt ki, „akik nem megrögzött visszaeső bűnözők, munkakerülők és akikről feltételezhető, hogy ez a megbocsátó intézkedés magatartásuk tartós javítására vezet”.^[113] A Jehova Tanúi úgy emlékeztek vissza, hogy „a jobboldali politikai elítélteket mind elengedték és az 55 év feletti nőket és a 60 év feletti férfiakat úgyszintén”.^[114] Az utóbbi kategóriába esett a hajdúszoboszlói Varga János Jehova Tanúja, aki így hazatérhetett. A többi kisegyház tag azonban továbbra is maradni kényszerült.

VIII. KOHÉZIÓ ÉS SZAKADÁS

A nagykanizsai internálótáborokban a kisegyházak tagjai sajátos helyzetbe kerültek. Fogoly státuszban voltak, kényszermunkát végeztek és távol voltak családjuktól. Legtöbbször a visszafoglalt területekről kerültek ide, onnan, ahol a visszacsatolás után erősebb állami és egyházi (református, római és görög katolikus) üldözésnek voltak kitéve, mint korábban. Létszámuk és egyházon, valamint internálótáboron belüli arányuk is számottevő volt. Üldözött, gyakran megvert „szektatagként” kerültek ide, de megalázott státuszukban Nagykanizsán tiszteletet is kivívtak maguknak. Megbízható, állandó munkaerőt jelentettek, akik szakszerűen és lelkiismeretesen végezték a munkájukat, ha az nem volt katonai jellegű. Létszámuknál és egységes fellépésüknél, fegyelmezettségüknél fogva pedig egyik meghatározó csoportot alkották a nagykanizsai toloncházakban.

A nagykanizsai internált, Papp László Jehova Tanúja úgy jellemezte ezt az időszakot, hogy a nagykanizsai internálótábor „egy információs központtá alakult”, és itt „a szellemi táplálék ellátás jobb volt, mint odakint”.^[115] Mindezek alatt nyilván azt értette, hogy az Egyház szinte minden tagja, köztük a vezetők valamilyen állami, totális intézmény foglya lett, az otthon maradtokra pedig szinte elviselhetetlen ellenőrzés nehezedett. Az otthon maradt kisebbségnek a hitélete, vallási szertartásainak gyakorlása, az állandó mozgást igénylő térítő tevékenysége szinte teljesen egészében, országszerte ellehetetlenült. A legnagyobb informális központ a nagykanizsai két internálótábor lett. A fogva tartás körülményei között találtakoztak az addig más országokhoz tartozó területeken

[113] M. kir. Belügyminiszter rendeletéből. 173.418/1944.VII.a. sz. Budapest, 1944. április 21. MNL K149.651.f.5/26.3. doboz 38. A rendelet hatálya 1944. április 28-án az ország valamennyi internálótáborára kiterjesztésre került. Uo.

[114] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 14.

[115] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Uo. 1. o.

élő Jehova Tanúi nők és férfiak, fiatalok és idősebbek. A nagykanizsai internálótáborok mintegy három és fél éve alatt az anyaországi és a visszafoglalt területek Jehova Tanúi egy megújulni képes, egységesedő egyházat tudtak alkotni. Az internált Tanúk vallási identitása megerősödött és csoport kohéziója megnőtt.

Mégsem véletlen, hogy a kifelé és befelé gyakorolt erős hatás mentén, a nagykanizsai internálótáborokban következett be a Magyarországi Jehova Tanúi Egyház történetének egyik nagy szakadása. Nagykanizsán lépett fel új bibliaértelmezésével Balobás Balázs^[116] Jehova Tanúja.

A nagykanizsai internálásának idején a negyvenes éveiben járó, eredetileg református családból származó Balobás Balázs a mai magyar-szlovák-ukrán hármás határ közelében lévő Nagyrozvágyból származott, de sárospataki lakos volt.^[117] Feltehetőleg 1941 áprilisában vitték az Igazságügyi Palotába.^[118] Négy gyermeke közül az egyiket, Balobás Piroskát^[119] szintén ide toloncolták. Balobás Balázsnak az eszkatológiai felfogása tért el a többiekétől: a Jehova Tanúinak a világ végéről szóló addig vallott nézeteiről képviselt eltérő álláspontot. A jó képességűnek tartott^[120] Balobás a Jelenések könyvének proféciáját^[121] úgy értelmezte, hogy a jó és rossz végső harca (Armageddon csatája)^[122] elkezdődött. Jehova Tanúinak földi munkája befejeződött és ettől kezdve téríteni nem kell, missziós munkájuk bevégeztetett. Elég várniuk a nagyon hamar bekövetkező mennyei szabadulásukat. A Balobás vezette csoport az Armageddonosok néven vált ismertté.^[123]

Balobás Balázs Nagykanizsára toloncolása után az internált Jehova Tanúinak „nagyobbik fele nyomban elfogadta az új elméletet. A kisebbik fele tétován állt és nem nyilvánított véleményt.”^[124] Ekkor mindössze hatan maradtak meg az eredeti hitben. Néhány hetes heves vita után azonban egyre többen elpártoltak Balobáséktól. A történekről az akkor Erdélyben lévő egyházi vezetőség is tudomást szerzett és körlevelet adott ki arról, hogy „a nagykanizsai táborban szakadás történt”.^[125] Az Armageddonosok levelei nyomán a szakadás azonban elérte az otthon maradottakat is. Az internálótáboron belüli szembenállás az internálás egész ideje alatt, egészen 1944 végéig megmaradt. Balobás Balázst az internáló-

[116] Balobás [Balabás] Balázs (a. n. Daróczi Borbála; Nagyrozvágy, 1866 vagy 1900. – Magyarország, 1944 vége). 1942-től Sárospatakon élt útkaparó, úttör.

[117] Szebenszky Mihályné született Balobás Erzsébet: Önéletrajz. Oroszlány, 1998. január 15.1. MJTE Archivum ÉL. Nytsz.: nincs. Balobás Erzsébet telefoninterjú. 2016. március 27.

[118] Balobás Balázs fogva tartási helyének először a kistarcsai internálótáborot jelölték ki. Ismeretlen okból került a nagykanizsai internálótáborba.

[119] Mirkó Gyuláné született Balobás Piroška (a. n. Szerdi Klára; Nagyrozvágy, 1924.03.08.–Budapest, 2009.03.20.) varrónő.

[120] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Uo. 1.

[121] Jehova Tanúinak hivatalos terminológiája szerint (zárójelben a római katolikus egyház terminológiája): A Keresztény Görög Iratok (Újszövetségi Szentírás), János jelenése (Szent János apostol Jelenések Könyve), 1–22 fejezet.

[122] János jelenése (Szent János apostol Jelenések Könyve), 16:16 (16, 16).

[123] Papp László: Szakadások Magyarországon. III. Armageddonosok. Uo.1.

[124] I. m., 2.

[125] I. m., 3.

tábor elhagyását követően német katonák meggyilkolták. A felszabadulás után, 1945 tavaszán, az Armageddonosok csoportjához már csak néhány fő tartozott, akiknek a sorsa homályba vész. Az irányzat teljesen eljelentéktelenedett és a szakadás ezáltal megszűnt.^[126]

IX. AZ INTERNÁLÓTÁBOROK BEZÁRÁSA

A nagykanizsai toloncházakban fogvatartott Jehova Tanúi egységesen emlékeznek vissza a toloncházak bezárására. Valamennyien 1944 decemberét nevezték meg a tábor feloszlásának és egyben szabadulásuk időpontjaként.^[127] A külső munkákról berendelték és 1944. december 2-án, hajnali 2 és 3 óra között, szabaduló levéllel ellátva a szélnek eresztették őket.^[128] Az internált nőket egy nappal később engedték szabadon.^[129] Az internáltaknak a front közeledtével magyarázták a tábor bezárását. A front valóban közeledett, hiszen pl. Nagykanizsa környékét szeptember végén már géppuskatámadások érték^[130] és októberben két angol-szász légitámadást is elszenvedett a város pályaudvara. Igaz ugyan, hogy Nagykanizsa csak 1945. április 1-jén szabadult fel, de az 57. szovjet hadsereg már 1944. december 9-én elérte a közeli Nagykorpad–Nagybajom térségét.

Az internált kisegyházak tagjainak elengedése nem jelentette a táborok végleges felszámolását. A toloncházak úgy szűntek meg, hogy névhasználatukban megmaradtak internálótábornak, gyakorlatilag pedig gyűjtőtáboroként funkcionáltak. A nyilas Nemzeti Számonkérő Szervezet tagjai és a német katonák továbbra is a tábor korlátlan urai maradtak. A nem Jehova Tanúitól származói tanúvallomások szerint az internálótáborok folyamatosan működtek.^[131] A nyilas razziaik nyomán, vagy anélkül gyűjtötték ide a katonaszökevényeket, a katonaköteles, de be nem vonult személyeket, a szökött munkaszolgálatosokat, a cigányokat és a zsidókat valamint idegen állampolgárokat. Mindkét nagykanizsai toloncház megtelt velük.^[132] Az elfogottakat gyakran kifosztották és kegyetlenül megkínózták, többeket kivégeztek.^[133] Nagykanizsa felszabadulása után

[126] I. m., 3.

[127] Deák Jánosné született Radi Erzsébet: Hogyan kerültem kapcsolatba az igazsággal? Uo. 2.; Makkai Miklósné született Magyar Lenke: Fiatalkoromtól Jehova szolgálatában. Nekézseny, [évszám nélkül]. 2. MJTE Archívum ÉL.Nytsz.: nincs.; Papp László: Győzelem a halállal szemben. 1992. április 22. 2. MJTE Archívum ÉL. Nytsz.: nincs. Fennmaradt Magyar János Jehova Tanújának a szabaduló levele. Nagykanizsa, 1944. december 2. Nytsz.: 686.1944. MJTE Archívum. Nytsz.: nincs.

[128] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 15. o.

[129] Magyar Jánosné született Vass Teréz szabaduló levele. Nagykanizsa, 1944. december 3. MJTE Archívum. Nytsz.: nincs.

[130] MTI Házi Tájékoztató. 1944. szeptember 22. 5970. szám.

[131] Fieder Györgynek, a Nemzeti Számonkérő Szék egyik vezetőjének dossziéjában található tanúvallomások. ÁBTL 3.1.9. V-48273.

[132] MNL Vas Megyei Levéltár. 3377/1945. február 13.

[133] Fieder György tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1961. április 11. Nytsz.: nincs. ÁBTL

sem maradtak azonban üresen az internálótáborok: volt nyilasok, horthysta katonák és az új rendszer politikai ellenfelei lettek a volt toloncházak foglyai. A kiségházak tagjai nagykanizsai internálótáborokba már nem kerültek vissza, de ahogyan azt a nagykanizsai internálásuk történetéről szóló összefoglaló írást befejezték, számukra csak „az egyik harc” ért véget és „kezdődött a másik”.^[134]

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik információkkal, adatközlőként, támogatóként vagy kutatóként segítették a tanulmány elkészítését: Bokor Katalin (Hetednap Adventista Reformmozgalom /HAR/, adatközlő), Dénes Sándor (Nagykanizsa Megyei Jogú Város polgármestere, támogató), Földi Sándorné született Kovács Anna (HAR, adatközlő), Fumacs Ferenc (Krisztusban Hívő Nazarénusok Gyülekezete /KHNGy/, adatközlő), Fumacs Izabella (KHNGy, adatközlő), Gémesi Zoltán (HAR, adatközlő), Gerencsér Tibor (támogató és kutató), Jankovics Tibor (Magyarországi Jehova Tanúi Egyház /MJTE/, szövívője), Hausner Gábor (kutató), Kengyel Károly (kutató), Kovács Sándor (KHNGy, adatközlő), Max Woernhard (Arnold Liebler Stiftung, támogató), Molnár Józsefné született Balobás Berta (MJTE, adatközlő), Mostbacher János (MJTE, kutató), Ötvös Julianna (MJTE, adatközlő), Paksy Zoltán (MNL Zala Megyei Levéltár, főlevéltáros), Simon András (MJTE, titkár), Simon László (MJTE, kutató), Sós Ervin (KHNGy, adatközlő), Szántó Imre (KHNGy, adatközlő), Szebenszky Mihályné született Balobás Erzsébet (MJTE, adatközlő).

IRODALOM

- Bársony János – Daróczi Ágnes (szerk.) (2004): *Pharrajimos. Romák sorsa a náciizmus idején*. Budapest, L'Harmattan.
- Braham, Randolph L. (1997): *A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon* (2., bőv., átdolg. kiadás) (Ford.: Zala Tamás et al.) Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.
- Braham, Randolph L. (szerk.) (2010): *A magyar holokaust bibliográfiája*. Budapest, Park Kiadó.
- Degré Alajos (1961): A Zalaegerszegi Állami Levéltár 1961 évi terve és eddigi eredményei. *Levéltári Szemle*, 11. évf. 3–4. szám, 174–181.
- Hollós Ervin (1971): *Rendőrség, csendőrség, VKF 2*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Hubert Gusztáv (összeáll.) (1942): *Internálás, rendőri felügyelet alá helyezés, kitiltás, kiutasítás és külföldiek ellenőrzése. A vonatkozó jogszabályok a rendőri büntető eljárási (Rbsz.) és toloncsabályzattal együtt*. Budapest, Kókai Lajos Kiadása.
- Kaposi Zoltán (2004): Egy hazai iparvállalat a multinacionális konszern ellen. *Köztes-Európa. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*. Szeged, 6. évf. 1. szám (No. 14.) 61–75.

3.1.5. O-12835/2. 306–309.

[134] Papp László: Internálás, internálótáborok Magyarországon és Jehova Tanúi. Uo. 8.

- Kardos László – Szigeti Jenő (1988): *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarenusok.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Lagzi István (2006): A lengyelek Magyarországról való evakuálásának utolsó szakasza. Az „EWA-B” akciók 1940 ősztől 1941 őszéig (előzmények). In: Bősze Sándor: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 37.* Kaposvár, TIPONT Kft, 119–124.
- Pellechia, James N. (1999): *Spiritual Resistance and its Costs for a Christian Minority: A Documentary Report of Jehovah's Witnesses Under Nazism 1933-1945.* Brooklyn NY, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, Section VI.
- Vörös István Károly (2010): Nagykanizsa. In: Randolph L. Braham (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* II. köt. Budapest, Park Könyvkiadó.

Jehova Tanúi a nagykanizsai internáló táborban. A fénykép a Felsőrajkhoz tartozó Töllöspuszta uradalomban készült, 1942 júliusának valamelyik vasárnapján. Készítette: Tóth Béla rendőr. MJTA Archívum fotótár. Álló sor balról (férfiak): 1-3. Ruszin Jehova Tanúk. 4. Hák Lajos. 5. Pethő György (látogatóként, titokban érkezett az internálótáborba). 6. Körmendi István vagy Körmendi János. 7. Ismeretlen Jehova Tanúja. Álló sor balról (nők): 1. Balogh Juliska. 2. Vasas Istvánné, Irénke. 3. Kovács Mária. 4. Veszelszki Románné. 5. Ismeretlen Jehova Tanúja. 6. Czető Erzsébet. 7. Ismeretlen Jehova Tanúja. Ülő sor, balról: 1. Gulyás Gyula. 2. Papp László. 3. Kriston Bodnár Vencel. 4. Ismeretlen Jehova Tanúja. (A Jehova Tanú internáltakról készült fényképek összegyűjtéséért és azonosításáért szeretnék köszönetet mondani Mostbacher János egyházkutatónak.)

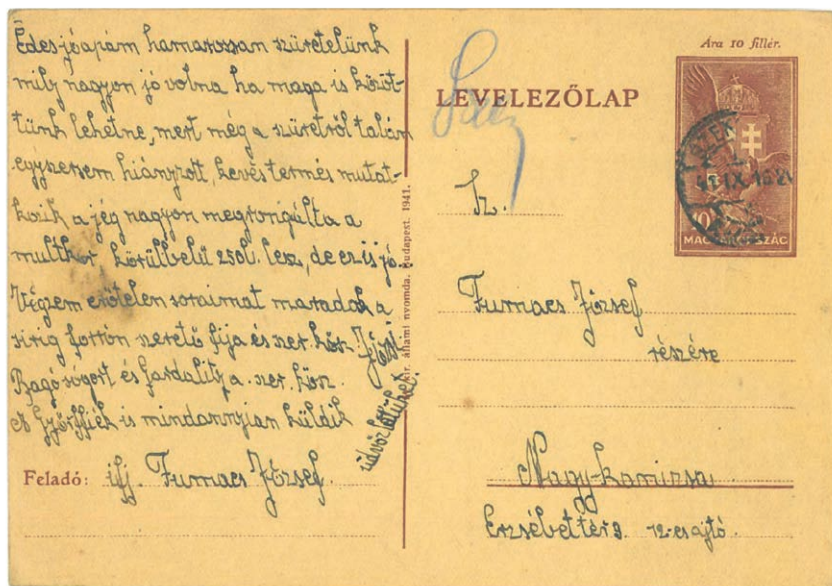
Papp Berta és testvére, Papp László Nagykanizsára internált Jehova Tanúk. A fénykép feltehetőleg Kenézlőn készült az 1970-es években. Készítője ismeretlen. MJTA Archívum fotótár.

Id. Fumacs József nazarénus ellenőrzött levelezőlapja, amit feleségének küldött a nagykanizsai internálótáborból. Nagykanizsa, 1942. május 28. Őrzési hely: Ifj. Fumacs Ferenc, Baja.

Jehova Tanúi a nagykanizsai internáló táborban. A fénykép feltehetőleg valamelyik Nagykanizsához közeli majorság területén készült. Készítője ismeretlen. MJTA Archívum fotótár. Álló sor, balról (férfiak): 1. Illés András. 2. Király István. Az álló sorban azonosítatlanul található még Augusztin János, Buzsik Erzsébet és Csillik József. Ülő sor, balról: Radi Erzsébet, Mirkó Gyula, Balobás Piroska (későbbi férjzett nevén: Mirkó Gyuláné).

Ifj. Fumacs Ferenc ellenőrzött levelezőlapja a nagykanizsai internálótáborban fogvatartott édesapjának, id. Fumacs József nazarénusnak. Baja (Szekszárd?), 1941. szeptember 16. Őrzési hely: Ifj. Fumacs Ferenc, Baja.

Magyar Jánosné sz. Vass Teréz (a. n. Magyar Mária; Nekézseny, 1902.12.29.-?) fényképe. A fénykép feltehetőleg Nekézsenyben készült az 1960-as években. Készítője ismeretlen. MJTA Archívum fotótár.

Szabaduló levél. A nagykanizsai internálótáborban fogvatartott Magyar Jánosné sz. Vass Teréz háztartásbeli szabaduló levele. A m. kir. rendőrség nagykanizsai I. sz. kiegészítő toloncháza. Nagykanizsa, 1944. december 3. MJTA Archívum fotótár.

1. sz. melléklet

A NAGYKANIZSAI TOLONCHÁZAKBA INTERNÁLT JEHOVA TANÚINAK RÉSZLEGES NÉVLISTÁJA (1941–1944)

(férfiak: 169 fő)

Alb László	Alsóapsa (Erdély)
Augusztin János	Kistoronya (Felvidék)
Balázs Mihály	Büdszentmihály/Tiszavasvári
Balobás [Balabás] Balázs	Sárospatak
Balogh András	Gáva
Bara C. Mihály	Beregrákos (Kárpátalja)
Bedő István	Gáva
Bedőcs Péter	Gáva
Bisa Ferenc	Borhalom (Kárpátalja)
Bisa Miklós	Borhalom (Kárpátalja)
Bodnár András	Borsod vármegye?
Bodnár János	Sárospatak
Bognár János	Alsóapsa (Erdély)
Bolyogh Endre	Beregrákos (Kárpátalja)
Bolyogh György	Beregrákos (Kárpátalja)
Borbély Bálint id.	Tiszaeszlár
Borbély Bálint ifj.	Tiszaeszlár
Bozsányi József	Szolyva (Kárpátalja)
Buga János	Alsóapsa (Erdély)
Bussányi László	Sátoraljaújhely
Czap Péter	Halábor (Kárpátalja)
Csabai György	Naprágy (Felvidék)
Csecsur Mihály	Beregrákos (Kárpátalja)
Csecsur Péter	Beregrákos (Kárpátalja)
Csillik József	Tiszasüly
Csoma Lajos	Kenézlő
Dán Illés	Alsóapsa (Erdély)
Dán János	Alsóapsa (Erdély)
Dán László 1.	Alsóapsa (Erdély)
Dán László 2.	Alsóapsa (Erdély)
Dán Mihály	Alsóapsa (Erdély)
Dán Miklós	Alsóapsa (Erdély)
Daragó Mihály	Polgár
Darcsi Béni	Beregrákos (Kárpátalja)
Deák Albert	Semjén
Deák János id.	Semjén
Deák János	Semjén
Deák Lajos	Szolyva (Kárpátalja)
Debreceni Dezső	Vári (Kárpátalja)
Debreceni Imre	Vencsellő / Paszabcsúcs

Diószegi András	Tiszadada
Dóber János	Zalaudvarnok
Dobránszki István	Kistoronya (Felvidék)
Dóczi József	Kistoronya (Felvidék)
Doktor M. Sándor	Beregrákos (Kárpátalja)
Doktor P. János	Beregrákos (Kárpátalja)
Doktor Péter	Beregrákos (Kárpátalja)
Doktor Sámuel	Beregrákos (Kárpátalja)
Faltinszki János	Rahó (Kárpátalja)
Faltinszki Péter	Rahó (Kárpátalja)
Faltinszki Tibor	Rahó (Kárpátalja)
Fehér György	Budapest
Fekete Lajos	Budapest
Filip László	Alsóapsa (Erdély)
Filip Mihály 1.	Alsóapsa (Erdély)
Filip Mihály 2.	Alsóapsa (Erdély)
Gergely András	Hernádszadány (Felvidék)
Gincsei Endre	Sárospatak
Gulyás Gyula	Pálfa
Hajla Lajos	Vári (Kárpátalja)
Hák Lajos	Bükkzsérc
Helmeczi Sándor	Mátyus
Herics Miklós	Körtvélyes (Felvidék)
Hiszem Mihály	Bező / Tasolya (Felvidék, Kárpátalja)
Hőnisch Antal	Rahó (Kárpátalja)
Illés András	Semjén
Jámbor Lajos	Fáj
Jaró János	Beregrákos (Kárpátalja)
Jódi György	Alsóapsa (Erdély)
Jódi János	Alsóapsa (Erdély)
Jódi Mihály	Alsóapsa (Erdély)
Jurka György	Alsóapsa (Erdély)
Jurka László	Alsóapsa (Erdély)
Jurka Nucu	Alsóapsa (Erdély)
Kacsur Péter	Kistoronya (Felvidék)
Kádas Károly	Rahó (Kárpátalja)
Kapocska József	Gáva
Kapusi József	Büdszentmihály / Tiszavasvári
Katinecz György	Körtvélyes (Felvidék)
Kéki Antal	Hajdúnánás
Király István	Ricse
Kiss Antal	Polgár
Kitye György	Alsóapsa (Erdély)
Kósa Mihály	Büdszentmihály / Tiszavasvári
Kovács Gábor	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Kovács György	Alsóapsa (Erdély)
Kovács Imre	Szolyva (Kárpátalja)

Kovács József
 Kovács Miklós
 Kozma János
 Körmöndi István
 Körmöndi János
 Kövér István id.
 Kövér István Ifj.
 Kriston Bodnár Vencel
 Krizsán Pál
 Kusztra László
 Magyar János
 Magyar Miklós
 Marina János
 Maruzsán József
 Maszkály Mihály
 Mihály András
 Mikulánics András
 Mikutra Mihály
 Mirkó Gyula
 Mirkó Lajos
 Mirkó Péter
 Misák Sándor
 Molnár B. Mátyás
 Nagy Gábor
 Nagy István
 Nagy László
 Nagy Miklós
 Noga Béla
 Ofrin László
 Oprics Demeter
 Oprics Mihály
 Ötvös Antal
 Pál János
 Papp József
 Papp László 1.
 Papp László 2.
 Papp Mihály
 Pilling András
 Pilling István
 Pilling József
 Pintér Gyula
 Radi Albert
 Radics Géza
 Rigó István
 Sarkadi Nagy József
 Sebők Károly
 Selemen László

Nyíri
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Beregrákos (Kárpátalja)
 Ricse
 Ricse
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Sárospatak
 Búj
 Körtvélyes (Felvidék)
 Nekézseny
 Bodroghalom
 Alsóapsa (Erdély)
 Porcsalma
 Körtvélyes (Felvidék)
 Tornalja (Felvidék)
 Körtvélyes (Felvidék)
 Alsóapsa (Erdély)
 Hajdúnánás
 Hajdúnánás
 Hajdúnánás
 Beregrákos (Kárpátalja)
 Beregrákos (Kárpátalja)
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Gáva
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Büdszentmihály / Tiszavasvári
 Ladamóc (Felvidék)
 Alsóapsa (Erdély)
 Alsóapsa (Erdély)
 Alsóapsa (Erdély)
 Hajdúnánás
 Jánok (Felvidék)
 Kenézlő
 Naprágy (Felvidék)
 Kenézlő
 Kenézlő
 Gáva
 Gáva
 Gáva
 Noszvaj
 Semjén
 Szolnok
 Csanádpalota
 Sárospatak
 Gáva
 Körtvélyes (Felvidék)

Selevér Demeter	Alsóapsa (Erdély)
Selevér Mihály	Alsóapsa (Erdély)
Simon Mihály	Alsóapsa (Erdély)
Soós Bálint	Tiszaeszlár
Stepka György	Körtvélyes (Felvidék)
Suhai Mihály	Tiszaeszlár
Szabó Bertalan	Semjén
Szabó János	Záhor (Felvidék)
Szakál Gábor	Tiszaeszlár
Szanyi Jenő	Bacska / Bocska
Szmikola Flórián?	Alsóapsa (Erdély)
Szóláth Balázs	Tiszaeszlár
Sztrutinszki Bertalan	Semjén
Talián [Tarján] Mihály	Szolyva (Kárpátalja)
Talián Ferenc	Kenézlő
Tarr György	Halábor (Kárpátalja)
Tarr Zsigmond	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Timku János id.	Gáva
Timku János ifj.	Gáva
Tingli János	Tényő
Toldy József	Nagyvisnyó
Tóth József	Beregrákos (Kárpátalja)
Tóth Kálmán	Beregrákos (Kárpátalja)
Tóth Miklós	Beregrákos (Kárpátalja)
Tóth Sándor	Tiszakarád
Tök András	Polgár
Turjanicza László	Körtvélyes (Felvidék)
Újfalusi Béla	Bodrogszerdahely (Felvidék)
Újhelyi Lajos	Hangács
Vallyon István	Tiszasüly
Varga Gáspár	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Varga János	Hajdúszoboszló
Vlád János	Alsóapsa (Erdély)
Vlád László	Alsóapsa (Erdély)
Zsondor János [Ján Žondor]	Tasolya (Felvidék)

A helységnevek az internáláskor ismert állandó lakhelyet jelölik. A zárójel nélküli helységnevek a mai Magyarország területén találhatóak.

2. számú melléklet

A NAGYKANIZSAI TOLONCHÁZAKBA INTERNÁLT JEHOVA TANÚINAK RÉSZLEGES NÉVLISTÁJA (1941-1944)

(nők: 78 fő)

Albert Mártonné	Szolyva (Kárpátalja)
Almási Sándorné	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Ardai Józsefné	Tiszaeszlár
Asztalos Júlia	Nyíregyháza
Augusztin Mária	Kistoronya (Felvidék)
Bak Jánosné	Borsod vármegye
Balobás Piroska	Sárospatak
Balogh Juliska	Büdszentmihály (Tiszavasvári)
Balsai Istvánné	Olaszliszka
Bász Éva [Eva Josefsson]	Újpest
Birke Irma	Nagymuzsaj (Kárpátalja)
Bodnár Vencelné	Borsodbóta
Bolla Teréz	Zalaudvarnok
Buzsik Erzsébet	Kunágota
Czető Erzsébet	Zétény (Felvidék)
Csattos Jánosné	Bogács
Csiki Jánosné	Bogács
Dancs Gizella	Zalaudvarnok
Daragó Anna	Polgár
Daragó Mihályné	Polgár
Diószegi Andrásné	Tiszadada
Dobránszki Istvánné	Kistoronya (Felvidék)
Faltinszki Jánosné	Rahó (Kárpátalja)
File Lenke	Vári (Kárpátalja)
Göncz Ilona	Újpest
Gulácsi Etelka	Fancsika (Kárpátalja)
Hajbók Nagy Istvánné	Budapest
Hák Istvánné	Bogács
Horváth Ilona	Zalaudvarnok
Iván Erzsébet	Nyíri
Kéki Antalné	Hajdúnánás
Kispap Jánosné	Borsodbóta
Kormos Józsefné	Nekézseny?
Kovács Mária	Decs
Kovács Zsófia	Zalaudvarnok
Magyar Györgyné	Nekézseny
Magyar Jánosné sz. Vass Teréz	Nekézseny
Manyika (keresztnév)	?
Mató Andrásné	Nagygéres (Felvidék)

Mirkó Lajosné	Hajdúnánás
Mónus Lajosné	Hajdúnánás
Morvai Miklósné	Tiszaeszlár
Nagy Ilona	Hajdúnánás?
Orosz Anna	Nyíregyháza
Ötvös Julianna	Hajdúnánás
Papp Berta	Kenézlő
Papp Ferencné	Kenézlő
Papp Józsefné	Kenézlő
Pásztor Istvánné id.	Zétény (Felvidék)
Pásztor Istvánné ifj.	Zétény (Felvidék)
Patkóné	?
Pólyik Lenke	Vári (Kárpátalja)
Porszt Pálné	Csepel
Radi Erzsébet	Semjén
Radványi Mária	Mezőkövesd
Rigó Jánosné	Zétény (Felvidék)
Rigó Józsefné	Zétény (Felvidék)
Sajcz [Szajcz] Istvánné	Tiszadada
Schlesinger Olga	Budapest
Sebők Károlyné	Gáva
Simon Amália	Budapest
Simon Lajosné	Nagyuzsaj (Kárpátalja)
Sz. Nagy Gáborné [Szécsiné] sz. Udvari Zsófia	Tiszaeszlár
Szakál Gáborné sz. Udvari Borbála	Tiszaeszlár
Szép Sándorné	Hajdúnánás
Szépi Bálintné	Visk (Kárpátalja)
Szóláth Balázné	Tiszaeszlár
Sztrutinszky [Strutinszky] Piroska	Semjén
Szuhai / Suhai Mihályné	Tiszaeszlár
Talián Ferencné	Kenézlő
Timku Jánosné sz. Petró Anna	Gáva
Timku Lenke	Nagykanizsa*
Tóth Zsuzsanna	Tiszaeszlár
Traskó (?) Mihályné	Zétény (Felvidék)
Urbán Pálné	Gáva
Wachter Jánosné sz. Kovács Rebeka	Gáva
Vasas Istvánné Irénke	Sajószentpéter / Bükkzsérc
Veszolovszki Románné	Makó / Mezőkövesd / Bóta

*Timku Lenke a nagykanizsai internálótáborba toloncolt gávai ifj. Timku János és Timku Jánosné sz. Petró Anna Nagykanizsán született gyermeke.

A helységnevek az internáláskor ismert állandó lakhelyet jelölik. A zárójel nélküli helységnevek a mai Magyarország területén találhatóak.

3. sz. melléklet

NAGYKANIZSAI TOLONCHÁZAKBA INTERNÁLT NAZARÉNUSOK RÉSZLEGES NÉVLIS-
TÁJA (1941-1944)

(férfi: 35+5 fő, nő: 1 fő, összesen: 41 fő)

Antal János	Dörgicse
Bagó Dániel	Baja
Bagó Sándor	Baja
Báló Vincéné	Dusnok
Beke Lajos	Nemesgulács
Belovári József	Sármellék
Belovári László	Sármellék
Böröczi Jenő	Keszthely
Cvitek József	Bakonycsernye
Csapo?	Galambos
Csekő Árpád	Monoszló
Csik Géza	Badacsonytördemic
Dobosi Gyula	Szentantalfa
Fodor Lajos	Kőkút
Fumacs József id.	Baja
Gardality [Gardalics] Mihály	Baja
Károlyi Dénes	Nemesgulács
Kovács Arnold	Nemesboldogasszony
Kovács József	Nemesgulács
Kovács Lajos 1.	Keszthely
Kovács Lajos 2.	Gyenesdiás
Kozár József ifj.	Bakonycsernye
Kozár József	Bakonycsernye
Kozár Sándor	Bakonycsernye
Kővári Gyula	Királyszentistván
Pálfi Géza	Kőkút
Papp Sándor	Monoszló
Sarok István	Baja
Selmeci Dezső	Monoszló
Szabó István	Galambok
Vajda Gyula	Szentkirályszabadja
Varga Alajos	Keszthely
Varga Imre	Kapolcs
Vászics Mihály	Dörgicse
Vidákovics Ignác	Baja
Vidákovics Mátyás	Baja

+öt bácskai nazarénus férfi

A helységnevek az internáláskor ismert állandó lakhelyet jelölik.

A névsorban elsősorban a Dunántúlról internált nazarénusok nevei szerepelnek.